

20. századi szomszédaink – némi történeti visszapillantással

Pritz Pál

Hazánk és a szomszédos országok közötti viszony a legfinomabban szólva is: nem harmonikus. Enyhe vigasz, hogy a szomszédok gyakorta nem kedvelik egymást.

Ezek az államok 1918-ig nem is voltak szomszédaink. Vagy ha igen, úgy nálunk is éltek, s közben saját államuk is volt. Laktak nálunk a németek, a lengyelek, a románok, az olaszok, a szerbek, miközben – fontossága okán ismételjük – saját állammal is rendelkeztek. Ha nem is mindig. Szóval hazánk, a mi hazánk, a lakói (is) voltak. Sokáig – egészen világosan szólva: a feudalizmus évszázadaiban – jól érezték magukat e honban.¹ Már amennyire életviszonyaik engedték.

Ők is *hungarusok* voltak, mert Hungária lakói voltak. Aztán meglódult a társadalmi fejlődés szekere, szűk lett a feudális világ; nem adott elegendő teret a méhében fogant tőkés fejlődésnek. Az pedig *nemzeti* értelmiséget, *nemzeti* polgárságot, *nemzeti* öntudatot termelt. Vajon szükségszerű volt-e, hogy nemzetiségeink (azaz mai szomszédaink) ne férjenek bele a Kárpát-medence zömét birtokló Hungáriába?

Tegnap, ma és a (vélt) messzi jövőben is vitatott kérdést firtatunk. Megférhetek volna – mondjuk mi. De a geopolitikai adottságok, no és legalább annyira a *modern* nemzeti eszme (idegen szóval: *nacionalizmus*) természetének következményei mégis az ellenkezője realitása mellett szólnak. Hiszen – utalunk még vissza a geopolitikára – a nem magyar ajkúak zömmel a szláv vagy a germán nyelvcsaládhoz, érzuülethez tartoztak. Egyedül a nagy létszámú románságnak nem volt ilyen kötődése.

Azután többé-kevésbé valamennyien a disszimiláció, a széthúzás, a szétzilálás útjára léptek. A nacionalizmusok viaskodásából nem is nagyon lehetett más.

Legkevésbé a németek zilálták szét a birodalmat, ám esetükben sem beszélhetünk (józanul mérlegelve a tényeket) valami nagy összetartást erősítő magatartásról. Miért is csodálkoznánk ezen, ha azt sem feledjük, hogy az 1867-ben indult dualista korszak harmadik *magyar* nemzedéke is döntő többségében az Osztrák-Magyar Monarchia (azaz a Habsburgok birodalmának számunkra egyértelműen a legelőnyösebb alakzata) szerkezetének az átalakításán – tönkretételén – fáradozott.

Ehhez „csupán” azt kell hozzáfűznünk, hogy – bár ennek belátása annak idején a nagy többség számára képtelenségnek tűnt, s ma sem mindenki számára magától értetődő – ekképpen a Szent István-i birodalom aláaknázásán is szorgoskodtak.

Az összetartás szükségességét belátóak kisebbségben voltak. Kisebbségben volt bizony Tisza István gróf is, aki már 15 évesen is világosan látta: „... sokkal jobban szeretném, ha Magyarország mint különálló alkotmányos királyság, lemondva minden nagyhatalmi pretenziókról, saját érdekeinek kielégítésén dolgozhatnék, de a jelen nemzetközi viszonyok közt mindenkinek be kell azt látnia, hogy a magyar nemzet a szlávizmussal szemben csak mint az Osztrák-Magyar Monarchia egyik fele tarthatja fenn magát...”²

*

Vajon kik is voltak azok a „németek”? Részben a Birodalom Lajtán túli területén élő német-osztrákokról, részben a Magyar Királyság alattvalóiként élt – a századfordulón éppen kétmillió³ – németsegről beszélünk. Ez utóbbiak is igen különbözőek. Míg az erdélyi szászok általában erős különállást mutattak, szívükben a magyaroktól elszenvedett (hol valós, hol valótlan) sérelmeiket hordozták, a magyarországi németek többsége magyar-német, *ungarndeutsch* tudattal élt. Leginkább akkor, ha megmaradt ősei földműves vagy iparúzó foglalkozásánál. Ha diplomássá vált, akkor zömében magyarrá asszimilálódott. Az értelmiségiként is németnek (is) maradók útja járható-járhatatlanságára két kitűnő férfiút említünk. És még az ő útjuk is elágazott. Az egyik Bleyer Jakab (1874–1933), a másik Gratz Gusztáv (1875–1946).

Bleyer a pesti tudományegyetem germanizmus tanszékének professzora, 1919–1920-ban a magyar kormány nemzetiségügyi minisztere volt. Posztot azért vállalt, mert reményt látott az új Hungáriára. Tehát olyan országra, amelyben magyarként is németek maradhatnak. Ám a remény gyorsan tovaszállt. A politizáló professzor mindinkább borulató lett. Egyre több kétely gyötörte a tekintetben, hogy *hazája* lesz-e a megcsonkult ország a nyelvükhöz és kultúrájukhoz ragaszkodó németjeinek. Látta ugyan, persze, hogy látta a trianoni ország vezetőinek, gróf Teleki Pálnak, gróf Bethlen Istvánnak és széles látókörű munkatársainak példás nemzetiségi jogalkotását.⁴ Ám azt is figyelmezte, hogy az állam helyi képviselői lépten-nyomon gáncsolták e rendeletek érvényesülését.

Így azután Bleyer Jakab uram a Birodalomhoz fordult, amely polgári demokratikus korszakában is segítette azokat a németeket, akik a választott hazájukban népi gyökereiket keresőket a disszimiláció útjára akarták támogatni. Nem szükséges különösebb fantázia ahhoz, hogy meglássuk, a hitleri állam (bár átmenetileg szándékát külpolitikai megfontolásokból leplezte) nem csupán ezt az utat folytatta, de mindeközben a nemzetiszocialista világ őrszemeit is akarta látni hazát cserélt gyermekeiben.

Bleyer Jakab 1933 decemberében elhunyt. Ám a korai halála előtti utolsó májusban a pesti magyar érzelmű egyetemi diákság már zajos tüntetésen fejezte ki politikájával szembeni nemtetszését, augusztusban pedig Gömbös Gyula kormányfő figyelmeztette négy szemközt keményen magyar hazája iránti kötelességére.⁵

A szepességi Gratz Gusztáv állagörző liberálisként a *Huszedik Század* című folyóirat és a *Társadalomtudományi Társaság* egyik létrehozója, bő másfél évtizeddel később az Esterházy-kormány pénzügyminisztere volt. Az ellenforradalmi Magyarország bécsi követe volt, ám a jövőt valamiféle új szupranacionális alakzatban látva, aktívan segítette IV. Károly visszatérési kísérleteit. Ebből következőleg a Bethlen-kormány rövid időre fogságba vetette. A kudarc sem törte össze közéleti ambícióit, s 1924-ben elére állt a megalakuló *Volksbildungsverein*-nek, tehát a hazai németek művelődését segíteni hivatott egyesületnek. Az egyesületet az a homokra épülő remény hajtotta, hogy a magyar és a német nacionalizmus összeegyeztethető. Közben a mértékadó magyar közvélemény (ismételjük) nem hitt az Új Hungáriában. A magyarországi németek öntudatosai pedig nem hittek a német-magyar tudat jövőjében.

Az ördögi kör először, 1938-ban, a *Volksbundot* szülte meg, s az a Berlin erejéből megvalósult magyar területi revízió szárnyán akkora taglétszámú egyesületté vált, hogy árnyékában a hazai németeket a magyarság mellett megőrizni hivatott Hűségmozgalomnak csak tizedannyi tagot sikerült toboroznia.

A visszacsapás azután olyan szörnyű lett, hogy az 1946–1947-ben végrehajtott kitelepítések nyomán itt maradt németiség már halovány mása sem az addiginak. A magyar nemzettudat egyik legnagyobb gyengesége az egyébként kétségkívül létező értékek árnyékában tenyésző gyengeségeinkkel való szembenézés – nagyon finoman szólva – haloványsága. Ennek jegyében virágzik ma is (és bizonyára még nagyon sokáig) az ún. *Potsdam-legenda*. Ennek képviselői, hangoztatói a németek kitelepítésében megmutatózó korabeli magyar akaratot szinte semminek látják/láttatják. Tehát az egész dicső történetet a nagyhatalmak számlájára írják.⁶

Mindebből következően, annak a buzgón terjesztett nézetnek, mely szerint a magyarországi németiség hidat alkot a magyarság és a németiség között, nagyjából annyi a reális alapja, mint amennyit a magyarországi németiség léte, a magyar társadalomban betöltött szerepe nyom a latban.

*

A magyarság és szomszédjai témában e kérdés azért is igen sokat veszített a súlyából, mert a nyugati határainkon németül beszélő fontos szomszéd tudatában az azonosság németről osztrákra cserélődött az idők során.

Vélhetőleg nem teljesen felesleges felidéznünk, hogy az 1918-ban az Osztrák-Magyar Monarchia romjain tőlünk nyugatra megszülető államnak nem Ausztria,

hanem *Német-Ausztria* volt a hivatalos neve. Az elnevezés pedig híven kifejezte azt a tényt, hogy az államalakulat lakói nem sok reményt fűztek az önálló, egészséges állami lét jövőjéhez. Sokkal inkább bíztak a nagy testvérrel való egyesülésben, amely elé annak idején – hitték – „csak” a győztes hatalmak emeltek (történelmi távlatból jól láthatóan) csupán pillanatnyilag legyőzhetetlennek gondolt sorompót. Az Anschluss-gondolatnak a húszas években tehát a polgári demokrácia, a szociáldemokrácia hívei adták a bázist. Aztán az 1938-ban megvalósult egyesülést ezek az erők már sarkosan, ám nem sok erővel, ellenezték. Akinek kétségei vannak e tekintetben, annak érdemes akár csak futó pillantást vetnie Adolf Hitler bécsi bevonulásának képsoraira.

Az osztrák belpolitikai életet ez a szembefeszülés az 1934. júniusi polgárháborús pillanatig hevítette, hogy azután az 1945-ös összeomlás utáni, kereken évtizednyi függetlenség nélküli állami lét – s közben annak a múltnak a feldolgozása, amelyben a Hitler által megszállt Európában a kedélyesnek gondolt osztrák polgárok egészen vérfagyasztó módon, s számarányukat alaposan túlreprezentálva töltöttek be megszálló funkciót – vezessen el a demokratikus tartalmú osztrák nemzettudat 1955 utáni megszületéséhez és mind komolyabb megizmosodásához.

*

Nekünk tehát olyan szomszédunk van nyugaton, akivel a viszonyunk alaposan megváltozott. Nincs hely a részletezéshez, de éppen elegendő utalni a gazdasági-társadalmi fejlődés széttartó alaptényeire. Nevezetesen arra, hogy míg a dualista korszakban a lemaradottságunkból sok mindent ledolgoztunk, és még – minden téves elgondolással szemben – a két háború közötti korszakban is e tekintetben elég jól álltunk, addig 1945 óta a különbség állandóan növekszik.⁷ Ez a helyzet azonban nemhogy nem vezetett a jószomszédi viszony aláásásához, hanem inkább a magyar társadalom számára egészében inspirálóan hat.

Az 1955-ben megszületett örökös semlegességi státusz nem akadályozta meg Ausztriát, hogy gazdaságilag és politikailag a fejlettebb Nyugatnak, Nyugat-Európának legyen a része. Egyben végleg a mind messzibb múlt ködébe veszett Bécsnek az európai politikában, s egyben a németsegen belül vitt kiemelkedő szerepe.

*

A Szent István-i birodalom nacionalizmusa Janus-arcú volt. Béccsel szemben a panaszkodót, a *kultúrnemzeti* vonásait mutatta. Tehát hiányolta a nemzeti függetlenség teljességét, nem akarva tudomásul venni, hogy a föderatív berendezkedésnek óhatatlanul vannak a nemzeti függetlenséget csorbító következményei. Belügyeiben azonban oly mértékben élt a számára adott nagy mozgástérrel, hogy a nemzetiségekkel szemben az *állammemzet* koncepció alapján társalgott. Ez ugyan (jóval) tágasabb jogokat adott az

egyének szintjén a nemzetiségeknek, mint ahogyan azok viselkedtek később, az első világháború után nekik alárendelt magyar kisebbséggel szemben – ám kétség kívül: a magyar *politikai nemzet*en túl más nemzeti entitást a birodalom határain belül nem ismertek el. Lehet ezt az álláspontot kritizálni, ám hiba lenne feledni, hogy az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején a hazai nemzetiségi erők sokkal inkább a Habsburg-dinasztia törekvéseinek voltak ilyen-olyan mértékű támogatói. És jöllehet – amint az szintén közhelyesen ismert –, Világos után jutalmul azt kapták, amit mi büntetésül, az 1867. évi kiegyezés után hegemon helyzetbe került magyarsággal nem találtak közös hangot.

Az 1968-as magyar nemzetiségi törvény kapcsán a marxizmus hegemoniájának időszakában leginkább arról volt szokás beszélni, hogy e törvénynek szépek voltak ugyan a szavai, ám azt a magyar állam szervei nem hajtották végre. Arról ellenben már nem nagyon esett szó, hogy a nemzetiségi vezetők – közöttük nagy súllyal a lakosság 16-17%-át képviselő románság⁸ vezetői – többnyire eleve a kontesztálás, a kevelés álláspontját vallották.

Arra is igencsak érdemes figyelni, hogy a korabeli pánszlávizmus ausztrósláv beállítottságú volt. Ez azt jelentette, hogy az 1867. évi kiegyezés után sem adták fel a reményt, hogy céljaikat a Habsburgok birodalmában lelik meg. A birodalom trialista átszervezésére tett kísérletük 1868. évi kudarca ugyan természetesen elkedvetlenítette őket, ám a remények még nagyon sokáig nem foszlottak semmivé. Beszédes tény, hogy az a Lúdvít Štúr, aki a szlovákok nemzetté válásában vívott ki magának kiemelkedően fontos helyet, és az 1840-es években keményen küzdött a szlovákok cseh jellegét hirdető álláspont ellen, s igencsak tevékenyen segítette a Habsburgok ügyét, az abszolutizmus időszakában (mélyen csalódottan) letett ugyan a szlovák nemzeti programról, de helyette egy megteremtendő egységes szláv nyelvben és kultúrában vélte a jövőt (természetesen továbbra is a Habsburg Birodalmon belül) megtalálni.

Ferenc Ferdinánd trónörökösnek már a neve is sokat ígérő volt a pánszláv körök számára. Eduard Beneš korabeli elgondolásai is plasztikus bizonyosságul szolgálnak erre. 1908-ban Párizsban jelent meg a nem sokkal korábban szintén ott megvédett egyetemi doktori értekezése. E szerint a doktor úr a birodalmat hét-nyolc föderatív egységgé akarta-remélte átszervezni. Csak az első világháború ténye és eseményei hozták meg a gyökeres fordulatot, amelynek jegyében ez a hallatlanul energikus, a taktikai leleményekben kifogyhatatlan, államférfiúi kvalitásokra ellenben nem emelkedő férfiú a Monarchia szétzúzására vesz – idővel igencsak eredményes – irányt.

*

A nagy-nagy vízvázalasztó 1918. Annak is az ősze, amikor a bolgár front összeomlása nyomán a végzet feltartóztatatlanná vált. Felbomlott az olasz front is, a magyar

bakák elemi indulattal áramlottak haza. Messze nem azért, hogy a magyar birodalom határain sorakozzanak fel újabb csatákra. Sokkal inkább azért, hogy elbitangolt életüket tegyék rendbe. Tehát a manapság ismét oly virulens tévképzetekkel szemben lássuk világosan: akkor nem tudták, nem is akarták tudni, hogy hazajövetelükkel a Szent István-i birodalom bukásának, sírba szállásának folyamatát erősítették.

Miért is tudtak volna ők minderről? Amit ők tudtak, az az volt, hogy elég volt. Elég volt a szenvedésből, elég volt a fagyoskodásból, a didergető, tetű- és poloskavadász éjszakák szörnyűségéből, amikor heteken, hónapokon keresztül nem történt semmi, de bármikor megtörténhetett, hogy elkezdenek a géppuskák kelepelni, megkezdődhet az elviselhetetlen ágyúörgés, a létért való utolsó erőfeszítéses küzdelem.

Haza akartak jönni. Az asszonyhoz, a gyerekekhez, a családhoz. No, és néhány kérdést feltenni. Jegyzőnek, gazdatisztnek. Hogy is volt akkor?

Mindez – ha az egyéni tudatban nem is, ám a társadalmi közgondolkodás szintjén bizonyosan – már 1919 őszétől a felejtés mély homályába hullt. És azóta sokan csak azt tudják hajtogatni, hogy az – úgymond – szerencsétlen polgári demokratikus forradalom, s élén a még szerencsétlenebb, „ügyefogyott” Károlyi Mihállyal, eltékozolta a magyar jövőt. Hagyta ezt a semmivel nem mérhetően szép és gazdag országot a sírba szállni.

1945-ig ez volt a nóta. Az újabb világégésbe ismét a németek oldalán keveredtünk bele. Ennek folyományaképpen ismét elkerülhetetlenül nagyot veszítettünk. A trianonihoz mérhető már lehetetlenség lett volna elszenvedni, de éppen elég nagyot lehetett ahhoz, hogy az új Magyarország elitje ne tudjon mit kezdeni a nyakába szakadt tragikus örökséggel. Először teljesen reménytelen küzdelmet folytatott azért, hogy legalább román vonatkozásban legyen valami korrekciója a trianoni határnak. Ismét a *kívánság-gondolkodás*ba kapaszkodtak, s nem látták meg, hogy csupán annak csapdájában vergődnek. Azt a semmit sem érő logikát hajtogatják, hogy a románok sokkal sárosabbak voltak a németek melletti szerepvállalásban.

Holott akkor is lehetett volna tudni, hogy a történelem menetét nem az efféle szempontok formálják. Sokkal inkább az volt az alapvető, hogy a Hitler oldalán háborút veszített országot nem a britek, hanem a Vörös Hadsereg foglalta el. Ebből a tényből – s nemkülönben az 1943. novemberi teheráni csúcstalálkozóból következően – az ország *tartósan* Moszkva hegemoniája alá került. A hegemon helyzet azt jelentette, hogy az amerikai–angol behatolásnak semmi esélye nem lehetett. Ezt ellenben itthon a *szokásos csodavárás* jegyében képtelenek voltak tudomásul venni.

Sztálin mereven ragaszkodott ahhoz, hogy Bukarest ismét mondjon le Besszarábiáról; s hogy Moszkvának a románokhoz fűződő viszonya mégis elviselhető legyen, a trianoni határok visszaállítását természetesen erős kompenzációt jelentett. A védtelen erdélyi magyarságot a bosszúért lihegő román nacionalizmus további baltás gyilkosságaitól (nem csekély vérfürdő nyomán) szovjet katonai közigazgatás bevezetése

mentette meg, ám a Szovjetunió csak a kommunista propaganda szövegeiben volt a magyar nép nagy barátja.

Magyarországgal szembeni alapállását külügyi dokumentumaik tükrözik hitelesen.

Amikor 1943 márciusában a Kállay-kormány politikáját – amely minden délkelet-európai csatlósnál nagyobb mértékben őrizte az ország függetlenségét – London hajlandó lett volna valamelyest honorálni, Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos így formulázta meg álláspontjukat: „A szovjet kormány úgy véli, azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”⁹

Ivan Majszkij külügyi népbiztoshelyettes 1944 januárjában pedig így fogalmazott:

A Szovjetunió nem érdekelt erős Magyarország létrehozásában ... a Szovjetunió politikájának Magyarországgal kapcsolatban arra kell korlátozódnia, hogy megőrizze a magyar államot, de lehetőleg szűkítse területét a néprajzi elvet szigorúan követve. Azonban az esetekben, ha az adott elv alkalmazásában valamilyen kétség merül fel, a kérdést Magyarország ellenére kell megoldani. Az Erdéllyel kapcsolatos ... döntést felül kell vizsgálni a nemzetiségi elvnek megfelelően, de bizonyos előnnyel Románia javára... Magyarországot, legalábbis a háborút követő években, nemzetközi elszigeteltségben kell tartani.¹⁰

*

1948–1949-től a kommunista rendszer nem csupán Trianont burkolta homályba. Arra is súlyt helyezett, hogy a második Trianonról azt bizonygassa, az valójában nem is Trianon. Szövegeik szerint a szocialista (pontosabban: az annak mondott) rendszerek hasonlósága garancia a korábbi nemzetiségi elnyomás felszámolására. Ez – ha voltak is különbségek – azonban nem történt meg. A kommunista ideológia a szomszédoknál ugyanis egyáltalán nem jelentett szakítást a nacionalizmussal. Éppen ellenkezőleg: az internacionalizmus eszköztára éppen hogy segítséget nyújtott számukra a nemzeti kisebbségek asszimilálására.

A Kádár-rendszer konszolidálásához nyújtott bukaresti és prágai segítség honorálásaként 1956 után Romániában és Csehszlovákiában még védtelenebbé vált az ottani magyarság. 1958-ban Kádár János Romániában, Münnich Ferenc pedig Csehszlovákiában tett látogatást, s nem csupán azt szögezték le, hogy Magyarországnak nincsenek területi követelései, de azt is, hogy a nemzetiségi politikát – amelyet egyébként megfelelőnek mondtak – belügynek tekintik. A magyar kisebbségek ilyen látványos cserbenhagyása Bukarestet és Prágát egyaránt felbátorította. 1959 márciusában a Kolozsvárott működő magyar tannyelvű Bolyai Tudományegyetemet összevonták a román

tannyelvű Babeş egyetemmel, majd a magyar tannyelvű képzés mind jobban visszaszorult. Csehszlovákiában ekkortájt kezdték összevonni a magyar és a szlovák tannyelvű iskolákat; az 1960-ban életbe léptetett új alkotmány – amely már nem ismerte el a nemzetiséget kollektívumnak, az idegen ajkúaknak emberi jogként „garantálta” az anyanyelvhez való jogot – szellemében oly módon szabták át a közigazgatási egységek határait, hogy az addig elég szép számmal létező magyar többségű egységek szinte teljesen megszűntek.

Az internacionalizmus elvei mögé bújó szomszédos nacionalizmusok (amelyek között is magyarságellenes kártevésben a román járt az élen:¹¹ 1968-ban Romániában felszámolták a Magyar Autonóm Tartományt) által kiváltott hazai szűk körű, ám mégis erőteljes tiltakozás hatására a rezsim valamelyest érdeklődést kezdett tanúsítani a kisebbségi sorsban élők, főleg az erdélyiek megpróbáltatásai iránt. Az ilyen irányú lépéseket az bátorította, hogy a szovjet vonaltól több ízben látványosan elhajló román külpolitika – például amikor 1967-ben a hatnapos arab–izraeli háború nyomán a szocialista tábor országai Izraellel megszakították a diplomáciai viszonyt, Bukarest ezt nem tette – Budapestről történő ijesztetése egybevágott a moszkvai érdekekkel. Kádár János 1977-ben Nagyváradon és Debrecenben Nicolae Ceaușescuval folytatott találkozásán már kritikusan vetette fel a magyar nemzetiséget sújtó problémákat, ám semmiféle engedményt nem tudott kicsikarni. A magyar pártfőtitkár ugyan többet nem volt hajlandó a román diktátorral találkozni, s a többoldalú összejöveteleken is igyekezett őt kikerülni, ám ennek nem volt fékező hatása: a román politika mind keményebben tört a magyar kisebbség asszimilálására. Minimálisra szorították a magyar állampolgárok erdélyi időzésének lehetőségeit, s megakadályozták az ottani magyarok anyaországi utazásait. Az elvakult magyarellenesség 1988-ban az eszelős falurombolási programba torkollott, amelynek keretében tizenháromezer faluból hétezeret akartak megsemmisíteni, hogy azután lakóit az olvasztótégelynek tekintett városokba, azok betonból épült blokkházaiba kényszerítve nemzetietlenítsenek el. A tiltakozás nemzetközi méreteket öltött; ennek egyik fontos állomásaként Budapesten a Grósz-kormány engedélyével június 27-én a legszerényebb becslések szerint is negyven-ötvenezer tömeg tüntetett a Hősök terén.

*

Mindeközben a hivatalos politika szólamaiban bőven lehetett hallani-olvasni a magyar és „csehszlovák”, a magyar és román, s (1949-ig) a magyar és jugoszláv nép „örök és megbonthatatlan testvéri barátságáról”.

Ennek az „örök és megbonthatatlan barátságnak” az internacionalizmus ábrándja volt az alapja. Az az internacionalizmus, amely valójában – ismételjük – a szovjet imperializmus malaclopó köntösévé silányult. De amely internacionalizmus a szocializmus

hazai gyakorlatában (is) oly komolyan vétetett, hogy akinek kételyei támadtak – például – a csehszlovák nemzet valóságossága tekintetében, az irgalmatlanul bélyegeztetett „reakciónak”, „nacionalistának”. A rendszer működtetői pedig mindent meg is tettek ebben a honban (is), hogy a lakosság széles köreiben írmagja se maradjon a „csökkent” gondolkodásnak.

Az idősebbek jól emlékeznek a szocialista hétköznapiak bezárt világára. Ahol a szólamok szintjén ugyan bőszéggel esett szó a népek közötti barátságról, ám e barátság elmélyülése elé az utazási lehetőségek szűkössége is gátat emelt. Már az is nagy szó volt, amikor a hatvanas években a magyar állampolgár személyi igazolványába betétlapot kapott, hogy azzal „csehbe”, „lengyelbe”, az „endékába” utazhasson.

És megszülettek a Panoráma-útikönyvek. Igencsak testes alkotások. A mai soványka, sok-sok képpel ellátott társaikhoz képest valóságos enciklopédiák. Igényesebb honfitársaink ma is inkább ezekkel járják a világot, keresik fel látványosságait, köztük a szomszédaink nevezetességeit. És közben el-elborzadnak, hogy a szerzők mire nem voltak képesek a jövőt szolgáló internacionalizmus érdekében.

Lapozzunk bele például a csehszlovák útikönyvbe. Abban oly természetes könnyedséggel esik szó – az 1939-ig valójában soha nem létezett (és akkor is milyen!) – Szlovákiáról, hogy nem sok szavunk lehet az ellenkező előjelű mai „zöldegek” miatt.

Csendesen jegyezzük meg, hogy e könyvet (is) Niederhauser Emil lektorálta. Ő az MTA Történettudományi Intézetének volt vezető kutatója, 1987-től az MTA levelező tagja.

A neves Jan Comenius (alias Jan Amos Komenský, a „modern pedagógia megalkotója”) dolgában is félrevezetik az olvasót, amikor azt állítják, hogy a tudós férfiú a cseh rendek 1620-ben elszenvedett vereségét követő Habsburg-önkénty elől „Szlovákia területén keresett menedéket”.¹² A helyzet e tekintetben ma cseh barátainknál úgy fest, hogy a csehek, morvák, szlovákok történetét a németül olvasó nagyvilág elé táró legfrissebb összefoglalás nemes egyszerűséggel csupán azt írja, hogy Komenský „emigrált”.¹³ Vajon mennyi víznek kell még a Moldván és a Dunán lefolynia, hogy az olvasó megismerhesse a szikár valóságot: a derék férfiú a Habsburgok birodalmán belül települt át a nagyfokú önállósággal rendelkező Magyar Királyságba?

Vélhetően még nagyon soknak. Ennek a birodalomnak olyan nagy a fénye (sok szomszédunk számára: az árnyéka), hogy – megint más példát említve – a lenyűgözően szép prágai Szent Vitus-székesegyház mellett elhelyezett sárkányölő Szent Györgyszobor megalkotóiról csak az tudja a valóságot, aki tisztában van a Kolozsvári-testvérek magyar eredetével.

*

Nagyjából természetesen ily „megbonthatatlan” volt a barátság a nagy szovjet néppel is. És ahogy a csehszlovák nemzet nem akart az idő méhében megszületni, a szovjet nép is inkább csak a szólamokban létezett. Ám közben a sok-sok nemzet-nemzetiség

szívósan élte a maga életét. Köztük – azon a területen, amit mi leginkább Kárpátaljának nevezünk – élt vagy százötven-kétszázezer magyar. A „megbonthatatlan” magyar-szovjet „testvéri” barátság árnyékában. Úgy, hogy az anyanyelven való értelmiségi lét-hez vezető úton alig-alig rendelkezett valami joggal. Élhetett életét a falvak, a paraszti létforma világában, aztán azonban nem volt tovább.¹⁴

*

A történet, a szomorú históriák elbeszélése a végtelenségig folytatható lenne. Ám nem csupán a területi korlátok miatt nem lehet ezt tennünk. Az időközben bekövetkezett történelmi fordulat okán is szükséges-érdemes váltanunk, majd írásunk végére (hiszen már napjainkban járunk, s ilyesmiről a történész mennél rövidebben szóljon) már hamar pontot teszünk. Az 1992-ben létrejött Európai Uniónak hazánk és északi barátaink, a szlovákok és a csehek 2004. január elsejétől, román szomszédaink pedig 2007-től immáron teljes jogú tagjai. Az Unió előszobájában várakozó déli szomszédaink pedig – feledve-feledtetve a múlt árnyait – ugyancsak mosolygó arcukat mutatják felénk. Semmi okunk meglepődni ezen a kedvező fordulaton – hisz boldogabb jövőjük dolgában szavazati jogunk van.

Romániába már jó ideje sokkal kellemesebb dolog magyar állampolgárként belépni. Hol vannak már azok az idők, amikor a nemzettársát felkereső magyar állampolgárnak a terrorrendszer azt is tilalmazta, hogy magánszálláson akarja (hacsak nem volt szállásadóival közvetlen vérségi rokonságban) fejét álmra hajtani. Jóllehet a 2011-ben Cluj-Napocában (Kolozsvárott) megrendezett VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szervezői bölcsen azt tanácsolták a résztvevőknek, hogy ne akarjanak idegeneket magyar nyelven megszólítani, ám a város lakói, s még inkább a kávézók, éttermek pincérnői/pincérei kedves közvetlenséggel fogadták őket.

Bár még ma sem lehet tudni, hogy Malina Hedvig 2006 augusztusától tartó tortúrájának mikor lesz hajlandó a szlovák állam – illő elnézést kérve – tisztességes befejezést adni, azonban számos biztató jele van annak, hogy az immáron euróval gazdálkodó északi szomszédaink is tudják, az európai közösséghez való harmonikus kapcsolódásuk ugyancsak igényli a nagy múltú magyar-szlovák viszony perspektivikus jövőre helyezését.

S bár a csehszlovák álom szertefoszlása cseh barátainkat megfosztotta attól az örömtől, hogy a magyarokkal közvetlen szomszédságban éljenek, remélhetőleg nem túl távoli az a jövő, amikor belátják, nem feltétlenül helyes a Prágában városnézésre busszal induló magyar turistának utolsó nyelvként (éppen huszonötödikként) felajánlani a saját nyelven való tájékozódás lehetőségét. Mintha királyuk 1335-ben, s köztársasági elnökük 1991-ben nem látta volna el kézjegyével Visegrádon a magyarokkal és lengyelekkel való együttműködés nemes, jövőt ígérő – mert kölcsönösen előnyös – tervét.

*

Summa summarum: hadakoztunk bár nem keveset szomszédainkkal a feudalizmus évszázadaiban, mégis nyomasztóan vészterhessé a modern nemzetállammá fejlődés időszakában váltak a kapcsolatok. Bár az egyes országok történetírása ugyanazt a históriát túlnyomó hányadában a süketek párbeszédéként adja elő, abban aligha lehet vita, hogy ebben a térségben a magyarság lépett elsőként a nemzeté válás útjára. És jóllehet, a mohácsi csatavesztés korszakos jelentőségét nem okos dolog relativizálni, az mégis bizonyos, hogy az ország függetlenségéért, a Habsburg-birodalmon belüli mennél nagyobb önállóság megőrzéséért hozott rengeteg véráldozat komoly eredménnyel járt. Az 1867. évi kiegyezéssel megszületett Osztrák-Magyar Monarchia a magyarság számára *társnemzeti pozíciót* eredményezett. Mindebből (bármennyire vitassák is) értelemszerűen az következik, hogy a magyar nacionalizmus védekező nacionalizmus volt. Hiszen (még ha ezt magyar oldalról sokan képtelenek is voltak belátni) az igen előnyös pozíció megvédéséért folyt alapvetően a harc.

Jóllehet a térség igencsak eltérő fejlettségi szintű nemzeti-nacionalista erői a politika világában még jó ideig markánsan fogják hallatni a hangjukat, s ennek természetesen úgy a belpolitikában, mint a szomszédsági politikában meglesznek a nem éppen előre vivő következményei, mellettük azonban már hosszú ideje kedvező adottságaik vannak a szupranacionális törekvéseknek. Ezek a föderáció útját egyengetik. Azt a föderációt, amelynek eszmei gyökérzete igen messzire nyúlik: Martinovics Ignác, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Jászi Oszkár, Ottlik László, Szegedy-Maszák Aladár neve említhető-említendő.

Ezek a tervek – bőséges okok folytán – rendre elbuktak. A történész természetesen tudja, hogy a históriában az értelem szava szokott a leghalkabban szólni. Sokkal inkább az érdekek, az érzelmek, a vak indulatok, az előítéletek súlya szab irányt. Az értelem, az összefogás leginkább a romeltakarítási szakaszban szokott nagyobb térhez jutni. Lehet, hogy most is így lesz, s utódaink megérhetik, hogy Európa népei gyarmatai lesznek azoknak az országoknak, melyeket hajdan Európa egyes nemzetei gyarmatosítottak.

Ám annyit a legpesszimiztább szemlélő is megkockáztathat, hogy ilyesminek nem szükségszerűen kell bekövetkeznie.

Jegyzetek

- 1 A szlovákok nálunk laktak 1918-ig. Ekkortól, majd 1945-től csehszlovákokként lettek a szomszédaink. 1939-től 1945-ig, majd 1993. január 1-jétől van önálló államuk. Az első időszak függetlenségét a hitleri Németország erősen korlátozta.
- 2 Vermes Gábor: „Tisza István”. In: *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok* (szerk. Rác Árpád). Budapest: Rubicon, 1999. 264. o.
- 3 Horvát-Szlavónország nélkül a Magyar Királyságnak 1880-ban 1.800.000, a századfordulón kerekén kétmillió (egészen pontosan 1.999.060), 1910-ben pedig 1.900.000 magát németnek valló polgára volt. Az első az akkori lakosság 13, a második 11,9, a harmadik pedig 10,4%-át jelentette. Lásd: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris, 2010. 49. o.

- 4 *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* (főszerk. Balogh Sándor). Budapest: Napvilág, 2002. 232–302. és 555–657. o.
- 5 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944* (összeállította és sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányokat írta Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula). Budapest: Kossuth, 1968. 13. sz.
- 6 Marchut Réka: „Potsdam – kényszer vagy lehetőség? Korabeli értelmezések”. In: *Visszatekintés a 19–20. századra: Tanulmányok* (szerk. Cúthné Gyóni Eszter, Erdődy Gábor és Wirthné Diera Bernadett). Budapest: ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2011. 190–203. o.
- 7 Gyáni Gábor, Pritz Pál, Romsics Ignác, Szarka László és Tomka Béla: *A mi 20. századunk* (szerk. Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác). Kolozsvár: Komp-Press – Korunk, 2011. 101–166. o.
- 8 1880-ban több mint 2.300.000, a századfordulón 2.800.000, 1910-ben majdnem hárommillió román anyanyelvű lakosa volt a Magyar Királyságnak. A Horvátország nélküli területén ez 16,9, 16,6, illetve 16,1%-ot jelentett. Romsics: *Magyarország története ..., i. m.* 49. o.
- 9 Juhász Gyula (szerk.): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1978. 158–159. o.
- 10 Baráth Magdolna (szerk.): „I.M. Majszkij feljegyzése »a jövő világ kívánatos alapelveiről«”. *Külpolitika*, No. 3–4. (1996). 157–194. o. Az idézet helye: 165. o.
- 11 Az új jugoszláv állam szörnyű bosszúval torolta meg az 1942. januári újvidéki magyar gyalázatosságot. Jóllehet a nem ritkán hallható harminc-negyvenezres számok bizonyosan a képzelet világába utalhatóak, ám az is bizonyos, hogy a megtorlás sokszorosra volt a mintegy három és félezer áldozatot követelő magyar atrocitásnak. A vérfürdő után nem sokkal – nem ritkán ilyesmi tapasztalható a történelemben – éppen Belgráddal alakult ki a szomszédok közül a legjobb viszony, ám Jugoszlávia fennállása idején a délvidéki magyarság száma a természetes asszimiláció retortáin alaposan megfogytakozott. Annak ellenére így történt, hogy a Rákosi-Magyarország eszelős jugoszlávellenessége sem vonta maga után a Tito-adminisztráció magyar kisebbséggel szembeni fellépését.
- 12 Szombathy Viktor: *Csehszlovákia*. Budapest: Panoráma, 1981. 54. o.
- 13 Petr Čornej – Jiří Pokorný: *Kurze Geschichte der böhmischen Länder bis zum Jahr 2004*. Prága: Prah, 2003. 32. o.
- 14 Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009*. Budapest, Argumentum, 2011.

Résumé

Our Neighbours in the Twentieth Century – with a Historical Retrospection

The relations between Hungary and its neighbours deteriorated during the developments of their modern nation-states. The Austro-Hungarian Monarchy born after the Compromise of 1867 led to a co-national position and, as a result, a defensive nationalism for the Hungarians, since it was essentially a defence of that position.

Although the national and nationalist forces of the region will have their voice in the world of politics for some time, and it will have negative consequences both in domestic politics and in the neighbourhood policy, but supranational efforts has had favourable endowments for a long time. These efforts pave the way for the federation hallmarked by the names of Ignác Martinovics, Miklós Wesselényi, Lajos Kossuth and Oszkár Jászi.

The weight of interests, emotion, prejudices generally weight much more in history than common sense. Hopefully it will not be the same now, otherwise European countries would be the colonies of those ones that were once colonized by some of them.